

Геополитика ва манофеи геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ

Сиёсати геополитикии кишварҳои абарқудрати таъсиргузор ба кишварҳои Осиёи Марказӣ дар амри шиддат гирифтани раванди ҷаҳонишавӣ дар ин минтақа саҳми бузург дорад. Барои ба манфиати худ истифода кардани ин раванд кишварҳои Осиёи Марказиро зарур аст, ки аз аҳдоф ва амалкардҳои ин кишварҳои таъсиргузор огоҳ бошанд ва дар тасимгириҳои худ онро дар назар гиранд. Муаалиф муътақид аст, ки бо ин роҳ метавон рақобати онҳоро барои рушди минтақа истифода бурд.

Калидвожаҳо: геополитика, манофеи миллӣ, Осиёи Марказӣ, сиёсат, ҷаҳон, кишварҳои абарқудрат, минтақа, тамаддунҳо

Пешгуфтор

Баъди таҳияи харитаи пурраи кураи Замин, ки аз ҷониби аврупоӣҳо дар асрҳои XV-XVI сурат гирифт, сиёсати геополитикии муосир вориди амал шуд ва дар асри нуздаҳум ба авҷи аълои худ расид. Албатта, пеш аз ин давра низ манфиатҳои давлатҳои қудратманд дар сатҳи фаротар аз қаламрави худ бо ҳам дар бархурд буданд ва дар ин рақобатҳо нишонаҳои аз сиёсатҳои геополитикӣ дида мешуд. Аммо онҳо характери минтақавӣ дошта кулли ҷаҳонро дар бар намегирифтанд. Сиёсати геополитикии муосир бошад кулли ҷаҳонро дар бар гирифта, аз он давра оғоз шуд, ки сиёсатмадорони аврупоӣ ба қавли Ҷон Аннью “нигоҳе аз нокуҷо” ба “ҷаҳон дар маҷмӯъ” андохтанд.[1] Тасвири пурраи кураи Замин дар рӯйи қоғаз шароитро барои сиёсатмадорони кишварҳои қудратманд фароҳам овард, ки онҳо метавонистанд худро берун аз он тасаввур карда, нисбати заминҳои берун аз худуди кишвари худ тасмимгирӣ намоянд. Ин тақсимо

рақобатҳои сатҳи гуногунро дар худ дошта, минтақаеро обод месохт ва минтақаеро ба харобазор табдил медод. Кишварҳо ва миллатҳои суннатгаро ҳамеша бозичаи дасти миллатҳои пӯё ва сахткӯш буданд ва аслан зиён ба манофеи миллии онҳо мерасид ва дар шароити кунунӣ низ вазъият чунин аст. Дар тули таърих махсусан қавмҳои эрониҷод бештарин зиёнро аз рақобатҳои геополитикии кишварҳои абарқудрат дидаанд.

Ҳарчанд дар оғози муборизаҳои геополитикии кишварҳои ғарбӣ минтақаи Осиёи Миёна ба майдони бозиҳои онҳо ворид карда нашуда буд ва давлатҳои ин минтақа танҳо гирифтори кашмакашҳои сиёсӣ ва низоъҳои мазҳабии минтақавӣ буданд, вале дар замони авҷи ин муборизаҳо дар асри нуздаҳум Осиёи Миёна низ ба объекти муборизаҳои геополитикии абарқудратҳо, ба вижа Британияи Кабир ва Русияи подшоҳӣ мубаддал гашт. Маҳз дар ҳамин давра буд, ки сарзаминҳои тоҷикнишин тақсимбандӣ шуданд. Русия аз шимол ва Британия аз ҷануб дар рӯ ба рӯи ҳам истода, ворида муборизаҳои геополитикӣ шуда буданд ва саранҷом рудхонаи Панҷро сарҳади манофеи худ муқаррар карданд, ки ин шояд барои ҳамеша тоҷикони ду тарафи соҳилро аз ҳамдигар ҷудо кард. Дар ғарби Эронзамин бошад, Ҳирот аз Эрон ҷудо карда шуд ва ҳатто тибқи Тавофуқномаи Санкт-Петербург дар соли 1907 ҳуди қаламрави Эрони имрӯза миёни Бритониё ва Руссия тақсим шуд ва тибқи он қисмати шимолии Эрон ҳавзаи нуфузи Руссия ва қисмати ҷанубу-шарқии он ҳавзаи нуфузи Бритониё шинохта шуд, ки ҷонибҳои имзокунанда наметавонистанд дар ҳавзаҳои нуфузи якдигар даҳлат кунанд. Ҳукумати шоҳии Эронро дар мавриди имзои ин Тавофуқнома ва тақсими қаламраваш ҳатто даъват накарданд. Ин эътирози онҳоро ба бор овард, аммо тавачҷуҳи касеро ба худ ҷалб накард, чунки қудрати баробарвазни абарқудратҳо набуд.

(манбаи расм: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Англо-русское_соглашение_\(1907\)#/media/Файл:Map_Iran_1900-en.png](https://ru.wikipedia.org/wiki/Англо-русское_соглашение_(1907)#/media/Файл:Map_Iran_1900-en.png))

Бо пайдо шудани давлати муқтадири ИҶШС ва ба ҳайати он даромадани минтақаи Осиёи Миёна ин минтақа дигар майдони муборизаҳои геополитикӣ набуд. Балки расман ҳамчун аъзои баробархуқуқи ин иттиҳод ба қисмати таркибии яке аз субъектҳо ё худ бозингари бозиҳои геополитикии ҷаҳонӣ мубаддал шуд, аммо дар амал миллатҳои ин минтақа то чӣ ҳад тавонистанд дар бозии мазкур шарик шаванд, масъалаи дигар аст ва баҳси он берун аз доираи мавзӯи ин мақола мебошад. Вале далелҳо нишон медиҳанд, ки дар ин марҳилаи замонӣ миллатҳои ин минтақа муваффақ нашуданд, ки фарҳанги сиёсии худро ба он сатҳе расонанд, ки

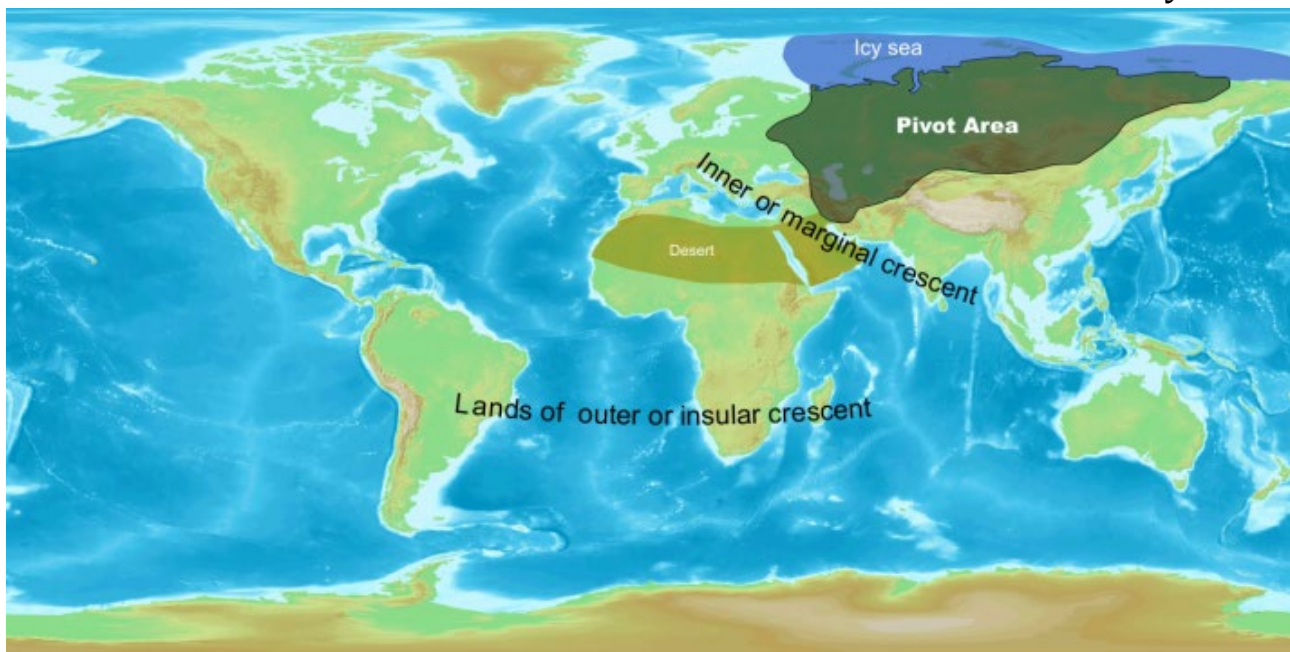
ҷавобгӯи талаботи замон бошад ва заминаи табдили онҳоро дар ин муборизаҳои геополитикӣ ба субъекти сиёсӣ ба вучуд оварад. Аз ин буд, ки кишварҳои ин минтақа дарҳол баъди шикасти Шӯравӣ боз ба объекти бозиҳои геополитикии кишварҳои абарқудрат табдил ёфтанд. Танҳо фарқият ин ҷо буд, ки нақши Британияи Кабир дар баробари Руссия дигар камранг шуда буд ва ба ҷойи он ИМА ва Чин бозигарони асосӣ буданд. Баҳсҳо сари ин, ки чаро онҳо бозингар шуданду мо объекти бозии онҳо, на баръакс, дар доираҳои илмӣ зиёданд. Аммо дар ин ҷо мо сари ин масъала баҳс нахоҳем кард. Танҳо ин вақеиятро дар назар гирифта, манофеи геополитикии кишварҳои бозингарро дар Осиёи Миёна мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Аҳамияти мавзӯ. Сиёсати геополитикии кишварҳои абарқудрати таъсиргузор ба кишварҳои Осиёи Марказӣ дар амри шиддат гирифтани раванди ҷаҳонишавӣ дар ин минтақа сахми бузург доранд. Барои ба манфиати худ равона кардани ин раванд кишварҳои Осиёи Марказиро зарур аст, ки аз аҳдоф ва амалкардҳои ин кишварҳои таъсиргузор огоҳ бошанд ва дар тасимгириҳои худ онро дар назар гиранд. Бо ин роҳ метавон рақобати онҳоро барои рушди минтақа истифода бурд. Масъалаи хувияти миллӣ низ аз дар инҷо истисно нест. Ин воқеият аҳамияти омӯзиши мавзӯи геополитикаро, дар доираи омӯзиши таъсири манфии ҷаҳонишавӣ ба хувияти миллӣ, ба миён мегузорад.

“Минтақаи меҳварӣ”-и Ҳалфорд Макиндер

Дар омӯзиши масоили геополитикии минтақаи Осиёи Марказӣ муҳаққиқон дар аксар маврид назарияи олими бритониёӣ Ҳалфорд Макиндерро, ки дар тадқиқоти худ бо номи “Меҳвари ҷуғрофиёии таърих” (The Geographical Pivot of History) дар соли 1904 пешниҳод карда буд, ёдовар мешаванд. Тибқи назарияи мазкур минтақаи Осиёи Марказӣ ва Сибир, дар муборизаҳои геополитикӣ, “минтақаи меҳварӣ” (Pivot area) унвон

гирифта, як минтақаи калидӣ дар бозихои геополитикии ҷаҳонӣ мебошад. Тибқи ин назария ҳар кишваре, ки ин минтақаро зери тасарруфи худ дошта бошад, қулли дунёро идора хоҳад кард. Дар расми зерин “минтақаи меҳварӣ” (Pivot area) бо ранги сабз нишон дода шудааст.

(манбаи расм:

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Geographical_Pivot_of_History#/media/File:Pivot_area.png)

Бо ду сабаб ин назарияро мо дар мақолаи худ мавриди баррасӣ қарор намедихем. Пеш аз ҳама дар ҳоли ҳозир ин “минтақаи меҳварӣ” пурра вориди бозихо нашудааст. Қисми азими он ба қаламрави Руссия дохил мешавад ва ин кишвар яке аз бозигарони асосии арсаи геополитикии ҷаҳон буда, ҳаргиз нахоҳад гузошт, ки қисме аз қаламраваш майдони бозихои мазкур бошад. Пас, аз ин “Минтақаи меҳварӣ” танҳо кишварҳои Осиёи Марказӣ боқӣ мемонанд, ки онҳо як қисми хурде аз ин қаламравро ташкил медиҳанд. Баъдан таҷрибаи Иттиҳоди Шӯравӣ нишон дод, ки назарияи мазкур асоси воқеӣ надорад. Чунки Иттиҳоди Шӯравӣ ин минтақаи меҳвариро пурра аз худ карда буд ва тақрибан 70 сол аз ҳама имкониятҳои он истифода кард, аммо натавонист

идорақунандаи асосии ҷаҳон бошад. Баръакс, саранҷом бо сабаби ақибмондагии технологӣ ва иқтисодӣ худ шикаст хурд.

Қудратҳои таъсиргузор дар Осиёи Марказӣ ва манофеи онҳо

Дар асри XXI-ум, баъди дубора ба майдони бозиҳои геополитикӣ табдил шудани Осиёи Миёна, ҳам кишварҳои бозингар ва ҳам манофеи геополитикии онҳо нав шудаанд. Агар то даврони Шӯравӣ ҳадафи асосии объектҳои геополитикӣ мастамлика кардани минтақа ва бо ин роҳ ба манбаи ашёи хом ва бозори фурӯши маҳсулоти саноатӣ табдил додани он буд, пас дар замони нав ҳадаф мустамликадорӣ набошад ҳам, дастрасӣ ба бозори минтақа ва муҳимтар аз ҳама дастрасӣ ба захираҳои табиӣ он ҳадафи асосӣ мебошад. Ҳарчанд манофеи бозингарон фарқ мекунад ва дар баробари ин ду ҳадаф манофеи амниятӣ ва инфрасохторӣ барои баъзе кишварҳои ҳамҷавор аз аҳамияти махсус бархурдор ҳастанд.

Кишварҳое, ки ҳамакнун дар минтақаи Осиёи Миёна дар бозиҳои геополитикӣ ворида амал ҳастанд, зиёд нестанд. Бозингарони асосӣ ИМА, Иттиҳоди Аврупо, Руссия ва Чин мебошанд, ки бо аҳдофи муайян ворида минтақа мешаванд. Дар баробари ин кишварҳо Туркия, Эрон, Ҳиндустон, Покистон ва Британия низ саҳми камранг доранд, ҳарчанд кӯшишҳои онҳо назаррас аст, вале имкониятҳои молиявӣ ва мавқеи ҷуғрофияшон иҷоза намедиҳад дар баробари чор бозингари асосӣ нақшофаринӣ кунанд. Ҳарчанд Туркия ва Эрон бо тақя ба наздикии фарҳангӣ ва забонӣ бо кишварҳои минтақа кӯшиш мекунанд манфиатҳои худро дар инҷо пиёда созанд, вале бо вучуди пешравиҳои андак ин ду кишвар натавонистааст рақибӣ баробарвазни чор абарқудрати мавриди назари мо бошанд. Баръакс, ҳуди онҳо мавриди таъсири абарқудратҳо қарор гирифта, дар шаклҳои мутафовит ба объекти бозиҳои геополитикӣ табдил ёфтаанд. Ҳиндустон бо сабаби

пайванди заминӣ ва баҳрӣ надоштан ба Осиёи Миёна натавонистааст пурра вориди бозӣ шавад.

Руссия. Федератсияи Руссия бо таърихи 200 соли охир минтақаи Осиёи Миёнаро ҳавзаи нуфузи худ медонад ва дар бозиҳои геополитикии минтақа ғаъб аст. Ҳарчанд баъди пошхурии Иттиҳоди Шӯравӣ “дар тайи марҳилаи ба истилоҳ “моҳи асал бо Ғарб”, Маскав минтақаро ноҳида гирифт ва дар айни ҳол умед дошт мавқеи худро ин ҷо ҳифз кунад” [2]. Вале раванди ҳаводис Маскавро маҷбур кард, ки пас аз танаффуси кӯтоҳ дар солҳои 90-уми асри гузашта ба минтақа баргардад ва бо услубҳои натиҷабаштар таъсиргузорино ба кишварҳои минтақа шурӯъ намояд. Аз ин буд, ки Федератсияи Руссия барои ба аҳдофи худ расидан созмонҳои гуногуни минтавино ташкил дода, кишварҳои минтақаро ба он пайванд сохт. Дар баробари вучуд доштани ИДМ дар солҳои баъдӣ Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (СААД), Созмони ҳамкории Шонгҳой (СХШ) ва Иттиҳоди Авруосиё ташкил карда шуд, ки дар онҳо Руссия мавқеи баландтар аз кишварҳои Осиёи Миёнаро касб карда, сиёсати ин созмонҳоро бо аҳдофи худ мутобиқ месозад. Махсусан Иттиҳоди Авруосиё пурра таҳти идораи ин кишвар қарор дошта, дар навбати аввал манофеи онро пиёда месозад. Албатта, дигар кишварҳои узв ҳам бе манфиат наместонанд, вале мавқеи баробар бо Руссияро надоранд. Танҳо дар доираи СХШ Чин рақибӣ баробарвазни ин кишвар мебошад. Бо вучуди ин, кишварҳои Осиёи Марказӣ бо сабаби пайвастигии зиёди иқтисодиву амниятӣ доштан бо Руссия аз ҳамкории зич бо ин кишвар рӯ наметардоданд.

Манофеи иқтисодии Руссия дар Осиёи Миёна аз дастрасии имтиёзнок ба захираҳои табиӣ минтақа, интиқолгари ягонаи манобеи энергетикӣ минтақа ба Иттиҳоди Аврупо боқӣ мондани ин кишвар, дастрасии имтиёзнок доштан ба бозорҳои Осиёи Миёна ва ғайра иборат мебошанд. Ин ба манофеи дигар

бозингарон дар тазод аст, ки боиси тунд шудани муборизаҳо мегардад. Аз ҷумла, дар ростои дастрасии бевосита доштан ба захираҳои табиӣ минтақа Иттиҳоди Аврупо ва Чин лоиҳаҳои худро рӯйи даст доранд, ки Чин дар амалӣ сохтани онҳо бартарӣ дорад. Чунки бевосита ба ин кишварҳо ҳаммарз аст ва метавонад аҳдофи худро зудтар амалӣ созад. Барои мисол, зиёда аз даҳ сол аст, ки хатти лӯлаи интиқоли газ аз Туркманистон то Чин мавриди истифода қарор дорад ва дар ин муҳлат ба воситаи ин хат зиёда аз 15 дарсади ҳаҷми истеъмоли умумии гази табиӣ Чин таъмин карда мешавад.[3]

Дар масоили амниятӣ мавқеи Руссия дар минтақа нисбат ба дигарон устувортар аст. Чунин шакл гирифтани вазъият пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки манофеи амниятии Руссия бо манофеи амниятии кишварҳои ин минтақа мувофиқ мебошанд. Руссия марзҳои ҷанубии Осиёи Миёнаро марзи амниятӣ худ дониста, кӯшиш мекунад амниятӣ нисбиро дар инҷо нигаҳ дорад. Ягона мушкил ин аст, ки худ Руссия намехоҳад кишварҳои минтақа то он дараҷа қавӣ шаванд, ки худ аз уҳдаи хатароти мавҷуда баромада тавонанд ва муҳтоҷи дигарон (Руссия) набошанд. Ин муносибати Руссияро аз кӯмакҳои ҳарбии ин кишвар ба Тоҷикистону Қирғизистон, ки аз таҷҳизоти кӯҳна иборатанд ва ҷавобгӯи талаботи замони нав намебошанд, метавон мушоҳида кард. Ба тафовут аз манофеи иқтисодӣ дар ин масъала ҳадафҳои Руссия бо аҳдофи абарқудратҳои дигар дар тазод нест ва онҳо ҳам бо сабабҳои муайян аз амниятӣ минтақа манфиатдор ҳастанд. Чунки дар ҳоли ноамн шудани Исиёи Марказӣ лоиҳаҳои рӯйидастдоштаи онҳо низ амалӣ шуда наметавонанд.

Бо вуҷуди ин ҳама кӯшишҳо Руссия натавонистааст, мавқеи худро пурра дар Осиёи Марказӣ нигаҳ дошта, нуфузи кишварҳои дигарро маҳдуд кунад. Бозингарони дигар тадриҷан мавқеи худро мустаҳкам мекунад ва ин аз ҳисоби кам шудани нуфузи Руссия ба

даст меояд. Иқтидори нисбатан пасти иқтисодӣ ва технологиии Руссия халоҳоеро барои ишғол шудан аз ҷониби дигарон эҷод месозад. Ин раванд дар ояндаи наздик яқинан ба манфиати Руссия нахоҳад буд.

Чин. Ҷумҳурии мардumi Чин низ манофеи баробар бо Руссияро дар минтақаи Осиёи Марказӣ дорад. Иқтисоду тиҷорат, амният ва интиқоли молу коло масъалаҳое мебошанд, ки мавриди таваҷҷуҳи ҳукумати Чин дар муносибат бо кишварҳои минтақа қарор мегиранд. Аллакай дар соли 2009 ҳаҷми умумии тиҷорати ҚМЧ бо панҷ кишвари Осиёи Миёна ҳаҷми тиҷорати умумии ин кишварҳо бо Руссияро гузашта буд. [17] Имрӯз Чин бузуртарин шарики тиҷоратӣ ва сармоягузор барои кишварҳои минтақаи мо мебошад. Бартарии нисбии ин кишвар дар истехсоли маҳсулоти гуногун ва ҳамсоияи он ба минтақа имкон фароҳам овардааст, ки ширкатҳои ин кишвар дар бозори кишварҳои Осиёи Марказӣ саҳми бештаринро дошта бошанд. Дар баробари ин, рушди босуръати иқтисодии Чин талаботи онро ба ашёи хом ва захираҳои табиӣ зиёд мекунад ва ин кишвар бо сармоягузориҳои ҳангуфт инфрасохтори интиқоли зихоире табииро аз Осиёи Марказӣ ба Чин сохта истодааст, ки қисме аз ин лоиҳаҳо аллакай ба анҷом расидаанд ва ашёи хоми минтақаро ба Чин интиқол дода истодаанд. Шохроҳҳои гуногун ва лӯлаи интиқоли газ аз Туркманистон ва лӯлаи интиқоли нафт аз Қазоқистон ба Чин, ки ҳоло фаъл ҳастанд далели ин гуфтаҳо буда метавонанд. Бартарии асосии Чин дар рақобат барои ба даст овардани захираҳои энергетикӣ Осиёи Миёна нисбат ба Руссия ин аст, ки Чин худаш бевосита истеъмолкунанда аст, вале Руссия худ содиркунанда аст ва танҳо миёнарав буда метавонад. Дар расми зерин лӯлаи нафт бо ранги сабз ва газ бо рангии сурх нишон дода шудаанд.

CENTRAL ASIA-CHINA ENERGY INFRASTRUCTURE

(манбаи расм: <http://caspienbarrel.org/en/2019/08/central-asia-delivers-23-bcm-of-gas-to-china/>)

Дар соҳаи иқтисод Чин бе шубҳа бо имкониятҳои фаровоне ки дорад, метавонад ҷойгоҳи шоиста дошта бошад. Дар баробари ин, ҳамчун истеъмолгар барои таъмини беҳатарию дастрасӣ ба захираҳои энергетикӣ ва маъданҳои кӯҳӣ ин кишвар омодааст миллиардҳо доллари амрикоиро дар Осиёи Миёна маблағгузорӣ кунад. Истифодаи ин минтақа барои дастрасии заминӣ ба бозори ҷаҳонӣ омили дигари ҳавасмандии Чин барои иштирок дар муборизаҳои геополитикии минтақа мебошад. Қарзҳои имтиёзнок барои сохтмон ва азнавсозии роҳу нақбҳо дар кишварҳои минтақа баёнгари ин гуфтаҳо шуда метавонанд. Ин ҳадаф дар доираи лоиҳаи “Ҷодаи абрешим” амалӣ мегардад. Хатти тиҷоратии “Ҷодаи абрешим” шароити расидани маҳсулоти чиниро ба бозорҳои Осиёи Миёна, Федератсияи Руссия, Қафқоз осон мегардонад ва Чин метавонад ашёи хом ва нафтро аз ин минтақаҳо дастрас кунад. Дар шароити пайдо шудани мушкилот дар роҳи баҳрӣ “Ҷодаи абрешим” аҳамияти чандкарата пайдо карда, Чинро

аз инҳисори иқтисодӣ раҳо мекунад. Бинобар ин, Чин бо сарфи миллиардҳо доллари амрикоӣ барои сохта ба истифода додани шохроҳи мазкур мусоидат карда истодааст.

Бозори истеъмолии Осиёи Марказӣ бо тақрибан 72 миллион аҳоли, низ барои Чин аҳамияти вижа дорад. Солҳо пеш молу маҳсулоти ин кишвар бозори минтақаро ишғол карда буданд ва Чин мехоҳад мавқеи худро боз ҳам устувортар кунад. Дар ростои тиҷорат бо кишварҳои рӯ ба рӯи Чин сиёсати махсусро пеш гирифтааст, ки бо харидани захираҳои табиӣ онҳо ва содироти молу маҳсулоти тайёри саноатӣ ба ин кишварҳо баланси тиҷории худро дар аксар ҳолат мусбат нигоҳ медорад. Кишварҳои Осиёи Миёна низ дар амалӣ соختани ин стратегияи Чин мувофиқ маҳсуб меёбанд. Илова бар ин, кишварҳои минтақа имконияти маҳдудсозии молу колоҳои чиниро надоранд ва монанди ИМА наметавонанд дар якҷоягӣ Чинро таҳдид намуда, тавофуқномаҳои муфид барои кулли минтақаро ба даст оваранд. Аз дигар сӯ, чун минтақа баромади бевосита ба уқёнуси ҷаҳониро надорад, аз ҳисоби хароҷоти нақлиётӣ молу маҳсулоти чинӣ дар бозори ин ҷо бартарии нисбиро ба худ касб кардаанд. Ҳатто Ҳиндустон имкони бо роҳи заминӣ расонидани молу маҳсулоташ ба Осиёи Марказиро то он ҳадде надорад, ки тавонад рақибӣ баробарвазни ин кишвар бошад. Бо назардошти ин ҳама воқеиятҳо Чин ба бозори минтақа аҳамияти вижа дода, дар сиёсати хеш роҳҳои нигоҳдорӣ ва густариши мавқеи худро ҷустуҷӯ мекунад.

Дар масоили амниятӣ Чин ҳадафҳои муайяnero дар минтақа думбол мекунад, ки асоситарини онҳоро “се бадӣ” номгузорӣ кардаанд. Бо роҳи ҳамкориҳои амниятӣ дар доираи Созмони ҳамкориҳои Шанхай Чин мехоҳад бо ин се мушкил мубориза барад. Ин се бадӣ терроризм, сепаратизм ва экстремизм мебошанд [17], ки хатари бузург барои Чин буда, дуи аввалаш барои кишварҳои Осиёи Миёна низ хатар доранд.

ИА. Иттиҳоди Аврупо дар баробари стратегияи гуногунсозии сарчашмаҳои энергетикӣ худ ва кам кардани вобастагӣ аз минтақаи ноамни халиҷи Порс ва Федератсияи Руссия Осиёи Марказиро ҳамчун алтернативаи онҳо интихоб кардааст. Тибқи лоиҳаи “Nabucco” хати интиқоли газ, ки аз Осиёи Миёна ва Озарбойҷон, тариқи Гурҷистон ба Туркия мераванд, ба ИА расонида бояд шаванд, ки дар ҳолати қатъ шудани интиқоли нафту газ аз халиҷи Порс бо сабабҳои амниятӣ ва Руссия бо сабаби сиёсӣ кишварҳои ИА тавонанд аз ин сарчашма истифода бурда, амнияти энергетикӣ таъмин намоянд. Дар ҳоли ҳозир танҳо гази Озарбойҷон ба истеъмолгарони Туркия меравад. Лулаи гази Транс-Хазар (Trans-Caspian Gas Pipeline) сохта нашудааст, вале яке аз роҳҳои алтернативӣ дар сиёсати энергетикӣ ИА дар назар дошта мешавад. Аммо аз сабаби иштироки кишварҳои зиёд дар ин лоиҳаҳо иҷрои он мушкил гаштааст ва то ҳол пурра амалӣ нашудааст. Дар баробари ин, коркарди манобеи энергетикӣ назди баҳри Хазар ҳазинаҳои ҳангуфтро талаб мекунанд ва “дар тавсеаи иқтисодии манобеи энергетикӣ ин минтақа қимати нафту газ дар бозорҳои ҷаҳонӣ омили бисёр муҳиме маҳсуб мегардад, зеро ки пойин будани қиммати нафт ба ҳамроҳи ҳазинаи интиқоли он, имкони тавсеаи босуръати манобеи энергетикӣ баҳри Хазарро душвор месозад”. [4]

(манбаи расм: <https://qz.com/99054/russia-won-the-long-battle-of-pipeline-politics-but-now-what-does-it-do/>)

Дар масъалаҳои тиҷорат ва интиқоли молу коло бошад ИА ба Осиёи Миёна камтар таваҷҷуҳ дорад. Чунки маҳсулоти баландсифати онҳо бо ҳар роҳ дар бозор пайдо мешавад ва Осиёи Миёна минтақаи транзитии муҳим барои онҳо маҳсуб намеёбад. Донишманди тоҷик Ҳафиз Бобоёров низ дар баррасии Стратегияи нави Иттиҳоди Аврупо барои Осиёи Миёна чунин хулоса мекунад, ки “ИА ҳамкориҳои худро дар минтақа ба бахши ташкилу тақвияти зерсохтори нақлиёт барои интиқоли молу коло, бахусус нафту газ ба Аврупо маҳдуд нигоҳ медорад” [5]. Ба ин хулоса танҳо ҳаминро илова кардан мумкин аст, ки ИА танҳо ба зерсохторҳои интиқоли нафту газе таваҷҷуҳ дорад, ки аз тариқи Руссия убуру намекунад. Ҳадафи асосии онҳо коҳиши вобастагӣ аз зерсохторҳои русҳо мебошад.

Дар бахшҳои, ки ИА солҳои пеш онҳоро дар мавриди роҳандозии муносибатҳои худ бо кишварҳои собиқ Шӯравӣ, аз

ҷумла кишварҳои Осиёи Марказӣ, ҳамчун масъалаҳои афзалиятнок медонист, яъне ислоҳоти демократӣ ва иқтисодӣ, дигар пофишорӣ намекунад. Дар Стратегияи нави худ ИА таъкид мекунад, ки аз кишварҳои алоҳидаи минтақа вобаста аст, ки дар ин самтҳо ҳамкорӣ кунанд ва ё не. "...Миқёси муносибатҳои ИА ба омодагии кишварҳои алоҳидаи Осиёи Марказӣ барои гузарондани ислоҳот, тақвияти демократия, ҳуқуқи башар, волоияти қонун ва истиқлоли додгустарӣ вобаста аст." [5]

ИМА. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар минтақаи Осиёи Миёна аз солҳои аввали истиқлоли ин кишварҳо хузур пайдо карда буд. Дар аввал бо ҳадафҳои густариш додани демократия ва принципҳои иқтисоди бозаргонӣ ин кишвар мехост шароити хуберо барои ворид шудани ширкатҳои ба минтақа фароҳам оварад ва он ширкатҳо дар навбати худ тавонанд дар раванди истихроҷ ва интиқоли фурӯши захираҳои табиӣ минтақа сахми бузург дошта бошанд ва ба ин восита ба буҷа ва аҳолии Амрико даромадҳои иловагӣ ворид созанд. Аммо кишварҳои минтақа омодаи чунин тағйироти амиқ набуданд ва дар баробари оғози ҷанг бо терроризм дар Афғонистон, ИМА ба хотири ҳамкориҳои амниятӣ бо ин кишварҳо тавачҷуҳо ба демократиякунонии минтақа кам кард ва муносибатҳои амниятӣ нақши асосиро дар давоми тақрибан даҳ сол мебозиданд. Аммо масъалаи иштироки ширкатҳои амрикоӣ дар тарҳҳои интиқоли нафту газ аз минтақа ба Аврупо ҳамеша дар мадди назари ИМА буд. Дар баробари он баъзе лоиҳаҳои дигар, ки имрӯз амалӣ карданашон душвор ба назар мерасад мавриди назари амрикоӣҳо буд, ки тибқи ин лоиҳаҳо ширкатҳои амрикоӣ дар интиқоли захираҳои энергетикӣ минтақа ба кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ, махсусан Покистон ва Ҳиндустон, бояд сахмгузор мебуданд. Аммо бо назардошти ноамнии Афғонистон ин лоиҳаҳо хавфҳои зиёд доранд ва дар амал татбиқ шуданашон дар гумон аст. Танҳо хатти интиқоли барқ аз Қирғизистон Тоҷикистон ба Афғонистону Покистон тибқи лоиҳаи

“КАССА-1000” аст, ки дар амал татбиқ мешавад, вале аз нигоҳи тижоратӣ барои ширкатҳои амрикоӣ қобили таваҷҷуҳ нест.

Стратегияи нави ИМА бо номи “Стратегияи ИМА барои Осиё Марказӣ барои солҳои 2019-2025: Тавсияи Худсолорӣ ва Шукуфоии Иқтисодӣ” дар авоили соли ҷорӣ эълон шуд. Дар стратегияи мазкур омадааст, ки аҳдофи аслии ИМА дар минтақа иборатанд аз эҷоди (1) Осиёи Марказии босубот ва шукуфое, ки тавонад манофеи сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятияшро бо дигарон худ дунбол кунад, (2) Осиёи Марказии ба бозори ҷаҳонӣ пайвандбуда ва барои сармоягузориҳо боз ва (3) Осиёи Марказии дорои ниҳодҳои демократии қавӣ, ки дар он ҳокимияти қонун ва ҳуқуқи башар таъмин аст. Ҳарчанд дар ин стратегия онҳо таъкид мекунанд, ки минтақаи Осиёи Марказӣ новобаста аз даргирии ИМА дар Афғонистон, аҳамияти геостратегӣ дорад [6], вале аз шаш принципҳои меҳварии он бармеояд, ки бештари амалкардҳои дар он овардашуда ба густариши ҳамкориҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Афғонистон равона карда шудаанд. Шаш принципи меҳварии дар стратегияи мазкур овардашуда инҳо мебошанд:

1. Ҳимоят ва тақвияти ҳокимият ва истиқлоли кишварҳои Осиёи Марказӣ, дар алоҳидагӣ ва ба унвони як минтақа;
2. Коҳиши хатароти террористӣ дар минтақа;
3. Густариш ва ҳифзи пуштибонии кишварҳои минтақа аз субот дар Афғонистон;
4. Ташвиқи иртибот миёни кишварҳои Осиёи Миёна ва Афғонистон;
5. Ташвиқи ислоҳот дар қонунҳо, ҷиҳати мастаҳкам кардани волоияти қонун ва эҳтироми ҳуқуқи башар;
6. Ҷалби сармояи амрикоӣ ба иқтисоди кишварҳои Осиёи Марказӣ. [6]

ИМА лоиҳаи “Ҷодаи абрешими нав”-ро низ маҳз барои густариши ҳамкориҳои кишварҳои Осиёи Миёна ва Осиёи Ҷанубӣ,

аз ҷумла Афғонистон ироа карда буд.[14] Аммо боз ҳам, бо сабабҳои амниятӣ, ин лоиҳа иҷро нашуда мондааст ва бо лоиҳаи чинии “Ҷода абрешим” рақобат карда наметавонад. Ба ҳар ҳол ИМА барои пиёда кардани ҳадафҳои геополитикии худ лоиҳаҳои зиёдеро рӯйи даст дорад, ки дар муборизаҳои геополитикии худ бо дигар абарқудратҳо дар ҳолатҳои зарурӣ аз онҳо истифода мекунад.

Хулоса. Аз таҳлили сарчашмаҳои дастрас доир ба мавзӯи пайдост, ки минтақаи Осиёи Марказӣ тайи 200 соли охир мавриди таваҷҷуҳи кишварҳои абарқудрат қарор гирифта, ҳамчун объекти бозиҳои геополитикии онҳо истифода шудааст. Кишварҳои минтақа, дар алоҳидагӣ ё ба унвони як минтақа, натавонистанд бо чор абарқудрати номбаршуда баробарвазн бошанд ва худро ба субъекти ин муборизаҳо табдил диҳанд. Бо вучуди ин, наметавон ояндаи минтақаро якранг دید. Ин аз тасмимгириҳои имрӯзи раҳбарони кишварҳои минтақа вобаста аст, ки дар оянда низ минтақаи мо ҳамчунон объект боқӣ мемонад ё бо ислоҳоти бунёдӣ ва ҳамкориҳои зич ниҳоде месозанд, ки ба унвони як минтақа дар сиёсати ҷаҳонӣ ворид шаванд. Танҳо дар ин сурат имкон доранд баробарвазни кишварҳои абарқудрат шаванд ва дар якҷоягӣ мановфеи худро дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳифз кунанд. Таҷрибаи чунин ниҳоди қудратмандро мо дар Иттиҳоди Аврупо мебинем. Баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ онҳо دیدанд, ки дар алоҳидагӣ наметавонанд қудрати сиёсӣ ва иқтисодии баробарвазн бо абарқудратҳои ҷаҳонӣ бошанд. Пеш аз ҳама оқизии худро дар баробари онҳо эътироф карданд ва баъдан бо ташкили ниҳоди қудратманд (ИА) вориди сиёсати ҷаҳонӣ шуданд ва имрӯз шоҳиди муваффақиятҳои онҳо ҳастем.

Осиёи Марказӣ ҳама имкониятҳоро дорост, ки тавонад як ниҳоди қудратманд ташкил карда, ба унвони як минтақа ба сиёсати

чаҳонӣ ворид шавад ва аз муборизаҳои геополитикии абарқурбатҳо манфиати бештаринро ба даст оварад. Захираҳои зиёди табиӣ, аҳолии ҷавони қобили меҳнат ва бозори бузургӣ истеъмолии минтақа заминаи хубе барои истифода дар гуфтушунидҳои сатҳи ҷаҳонӣ буда метавонад. Дар якҷоягӣ метавон тавофуқномаҳои иқтисодиву тижории беҳтарро бо кишварҳо ва иттиҳодҳои дигар ба имзо расонид, ки дар алоҳидагӣ дастрасӣ ба онҳо ғайримумкин аст. Албатта, дар алоҳидагӣ ҳам то имрӯз кишварҳои минтақа тавонистаанд бо кишварҳо ва ташкилотҳои хориҷӣ муносибатҳои муайянеро ба роҳ монда, манфиатҳои худро пайгирӣ кунанд, вале иқтисодии минтақа ба маротиб бештар аз он аст, ки ҳоло дорем.

Дар масоили иқтисодии худ кишварҳои Осиёи Марказӣ пеш аз ҳама бояд ба якдигар таъяс карда, ҳамкориҳои зичро ба роҳ монанд ва дар ҳамоҳангӣ бартариятҳои нисбӣ ва бартариятҳои куллиӣ ҳар кишварро муайян карда, тибқи он истеҳсоли молу маҳсулотро ба роҳ монанд. Чунин корро дар Иттиҳоди Аврупо ва Амрикои Шимолӣ кайҳо ба роҳ мондаанд ва аз имкониятҳои он солҳо боз истифода мекунанд. Аммо дар минтақаи мо бошад ҳар кишвар мехоҳад ҳама чиро худаш истеҳсол кунад, ки дар натиҷа молҳои истеҳсолкарда, дар бозори ҷаҳонӣ, рақобатпазир нестанд ва дар тӯли қариб сӣ сол ҳеҷ кишваре натавонист дар алоҳидагӣ дар бозори ҷаҳонӣ ҷойгоҳи хос пайдо кунад. Дар ҳолати ба вучуд омадани бозори ягонаи Осиёи Марказӣ имкониятҳо нав пайдо хоҳад шуд, ки истифодаи дурусти онҳо мушкилоти зикршударо бартараф мекунад.

Дар масоили амниятӣ манофеи кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Руссия ва Чин мувофиқ омадаанд, ки ин ба манфиати ҳарду ҷониб мебошад. Аз як тараф, кишварҳои минтақа дар пешорӯи хатароти беруна танҳо нестанд, аз тарафи дигар, онҳо имрӯз вобастаи танҳо як кишвар набуда, алтернативае дар симои Чин доранд. Ҳарчанд

ин воқеият амнияти минтақаро мустаҳкамтар мекунад, вале боз ҳам тақии бештар кардан ба қувваҳои худӣ дар дохили минтақа зарур аст. Чунки мабодо дар ҳолати ба вуқӯъ пайвастанӣ ягон ҳуҷуми террористӣ агар дар он кишвар артиши қавӣ бошад метавонад то расидани кумакҳои дигарон онҳоро дар марз ниғаҳ доранд ва ҷанг берун аз ҳудудҳои аҳолинишин ба амал ояд. Дар акси ҳол бо омадани кумакҳо душман вориди як қисми минтақай аҳолиниш шуда, ҷанг дар дохил сурат мегирад, ки ҳатто дар ҳолати шикасти душман ҳам хисороти зиёди моливу ҷонӣ дар пай мегузорад. Ҳеҷ як ҷомеае чунин оқибатро намехоҳад.

Масъалаҳои фарҳангӣ дар муборизаҳои геополитикӣ коромад ба назар намерасанд. Кишварҳое, ки танҳо дар заминаҳои фарҳанг вориди мубориза мешаванд, натиҷаҳои хуб ба даст оварда наметавонанд. Дунёи имрӯз дунёи иқтисоду амният аст, ки танҳо кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳарбӣ қавӣ имконият пайдо мекунанд, ки дар ин бозихо ҳамчун субъект нақшофаринӣ кунанд. Аммо барои расидан ба пешрафтҳои назарраси иқтисодиву ҳарбӣ илму фарҳанг нақши муҳим доранд. Бинобар ин, барои таъмини рушди устувор дар кишварҳои минтақа истифода аз омилҳои фарҳангӣ лозим аст. Миллатҳо дар заминаи расидан ба сатҳи баланди худшиносии милливу фарҳангӣ метавонанд босуръат рушд кунанд. Яъне омили фарҳанг дар сиёсати дохилӣ коршоям буда, дар муборизаҳои геополитикӣ нақши кам дорад.

Новобаста аз он, ки нақшофаринони асосии майдони манофеи геополитикии Осиёи Марказӣ дар рақобатҳои хеш зоҳиран аз омилҳои фарҳангиву тамаддунӣ истифода намекунанд, ё ҳадди ақал то имрӯз истифода накардаанд, ин омилҳо дар раванди ҷаҳонишавӣ нақши муҳим доранд ва дар таҳлили оянда онҳоро баррасӣ хоҳем кард. Дар доираи мавзӯи “Бархурди тамаддунҳо” мо масъалаҳои бархоста аз зиддиятҳои тамаддуниву фарҳангӣ дар минтақаро баррасӣ хоҳем кард, ки дар ин арса

теъдоди кишварҳои асосии нақшофар афзунтар мешаванд ва хатароти бархоста аз гурӯҳҳои мазҳабӣ рӯйи қор меоянд. Ҳатто эҳтимоли истифода шудани ин гурӯҳҳои хатарзо аз чониби абарқудратҳо дар оянда вучуд дорад, ки ин аҳамияти мавзӯро боз ҳам зиёдтар мекунад.

Меҳр Собирӣ

7.04.2020

Сарчашмаҳо

1. John Agnew, "Geopolitics. Re-visioning world politics", (Second edition), New York 2003
2. A. Włodkowska-Bagan, "Russian Foreign Policy towards Central Asia", Lublin 2012, p. 11–32.
3. "China-Central Asia gas pipeline transports 47.9 billion cubic meters in 2019", (<https://www.hellenicshippingnews.com/china-central-asia-gas-pipeline-transport-47-9-billion-cubic-meters-in-2019/>)
4. "Геополитикаи меҳвари Осиёи Марказӣ-Қафқоз", С. Ҳасеинӣ, (<http://ensani.ir/file/download/article/20120329103341-2076-5.pdf>)
5. "Назари интиқодӣ ба Стратегияҳои нави Иттиҳоди Аврупо ва ИМА барои кишварҳои Осиёи Марказӣ", Ҳафиз Бобоёров, (<https://www.facebook.com/groups/2216374458685236/permalink/2777481789241164/>)
6. "United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity (" https://www.state.gov/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025-advancing-sovereignty-and-economic-prosperity/?fbclid=IwAR3mnQhU_mPxDDLWPIxKPUQy7DOYg4A62OLF1d20nYPbqsAGWxO7fjVrXmg ")

7. "The Geopolitical Role of the Main Global Players in Central Asia", Marat Tazhin, American Foreign Policy Interests, 30: 63–69, 2008
8. "Sino-Russian Geopolitical Interests in Central Asia and South Caucasus", David Pipinashvili, Bulletin Of The Georgian National Academy Of Sciences, vol. 5, no. 2, 2011
9. "Central Asia: Governance, geopolitics and development challenges", Verena Fritz, ODI Research Fellow, 2007
10. "New Great Game in Central Asia: Conflicts, Interests and Strategies of Russia, China and United States", Musharaf Iqbal & Manzoor Khan Afridi, International Islamic University Islamabad.
11. "India's role and interests in Central Asia", Ivan Campbell, 2013
12. "U.S. Policy Toward Central Asia 3.0", Eugene Rumer, Richard Sokolsky, Paul Stronski, January 25, 2016
13. "Таҳлили ҳувияти геополитикии Осиёи Марказӣ бо истифода аз назарияи ситемаи геопотикаи ҷаҳонӣ", Алиакбар Дабири, Донишгоҳи Фирдавсии Машҳад, Ҷасномаи Осиёи Марказӣ ва Қафқоз, шумораи 76, 2011
14. "Геополитические Интересы России в Центральной Азии", Сыздыкова Жибек Сапарбековна, Теория и практика общественного развития, № 8, 2013
15. "Revisiting the Pivot: The Influence of Heartland Theory in Great Power Politics", Margaret Scott and Westenley Alcenat, Macalester College, 2008
16. "Mackinder's Geopolitical Perspective Revisited", Leonard Hochberg and Geoffrey Sloan, Foreign Policy Research Institute, 2017
17. "China's economic penetration into Post-Soviet Central Asia and Eastern Europe", Konstantinas Andrijauskas, Vilnius, Institute of International Relations and Political Science.